

ĒRIKS JĒKABSONS

Uniwersytet Łotwy

ORCID: 0000-0002-4961-106X

POLACY NA ŁOTWIE W OKRESIE OKUPACJI SOWIECKIEJ W LATACH 1940–1941: REPRESJE

Okupacja i aneksja kraju w okresie międzywojennym (do września 1939 r.) sąsiadującego z Polską – Łotwy – przez Związek Sowiecki oraz idące w ślad za tym represje, zmiana dotychczasowego ustroju społeczno-politycznego na reżim panujący w ZSRS, dotknęły w latach 1940–1941 nie tylko rdzennych mieszkańców – Łotyszy, lecz również przedstawiciele mniejszości etnicznych, w tym i nawet szczególnie odczuwalnie Polaków. Diaspora polska stanowiła istotną część społeczeństwa Republiki Łotewskiej (3,12 proc. ogółu mieszkańców¹ według spisu ludności z 1930 r.²), tworząc największe skupiska w Łatgalii, powiecie Ilūkste (iļūkszańskim), Rydze i Liepāji (Lipawa), a do 1939 r. Łotwa była jednym z krajów bezpośrednio sąsiadujących z Polską³.

Jedną z najbardziej charakterystycznych cech sowieckiego reżimu na wszystkich okupowanych terytoriach Europy w latach 1939–1940 (w Polsce, Rumunii, Finlandii i krajach bałtyckich) były represje. Na Łotwie od lata 1940 do 1941 r. aresztowano przynajmniej 7292 osoby, a 14 czerwca 1941 r. w ramach masowych deportacji ludności aresztowano i „administracyjnie wysłano” 15 424 osoby. Analizując dostępne na Łotwie akta 14 428 osób, zarejestrowano wśród nich 11 598 Łotyszy, 1789 Żydów, 761 Rosjan, 42 Niemców i 238 osób innych narodowości⁴. Warto zaznaczyć, że w tej ostatniej grupie

¹ *Latvijas statistiskā gada grāmata*. 1933, Rīga 1934, s. 9.

² Tu podano dane z ewidencji ludności w 1930 r., ponieważ podczas ostatniej ewidencji ludności w 1935 r., w warunkach reżimu autorytarnego, miała miejsce pewna falsyfikacja wyników, gdy rejestrowano wielu przedstawicieli mniejszości etnicznych, w tym Polaków, jako Łotyszy. Jednak nawet zgodnie z tą ewidencją Polacy w 1935 r. stanowili 2,5 proc. ogółu mieszkańców.

³ Szerzej o stosunkach łotewsko-polskich i Polakach na Łotwie zob. P. Łossowski, *Łotwa nasz sąsiad*, Warszawa 1991; *Polacy na Łotwie*, red. E. Walewander, Lublin 1993.

⁴ I. Zālīte, S. Dimante, *Četrdesmito gadu deportācijas. Struktūranālieze*, „Latvijas Vēsture” 1998, nr 2, s. 78.

Polacy stanowili większą część, w znaczącej liczbie byli też wśród osób aresztowanych przed masową deportacją.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie położenia mniejszości polskiej na Łotwie w czasie okupacji tego państwa przez Związek Sowiecki od czerwca 1940 do czerwca 1941 r. Uwzględniono przede wszystkim pryzmat skierowanych przeciwko Polakom represji, zwracając uwagę na ich charakter oraz wykonanie i rezultat. Jako przykład posłużyły zwłaszcza represje, które spotkały dwóch Polaków – oficerów Armii Łotwy – Piotra Gaidamowicza i Jana Olszańskiego.

SYTUACJA OGÓLNA

15 czerwca 1940 r. Związek Sowiecki, wykorzystując groźbę całkowitego zniszczenia militarnego, a przy tym obietnicę zachowania niepodległości w razie poddania się i zmiany rządu oraz gotowości zostania satelitą mocarstwa sowieckiego, rozpoczął okupację Litwy, a od 17 czerwca – Łotwy i Estonii. Utworzono „ludowe rządy”, wzięto pod kontrolę wojsko, policję i całą strukturę władzy. 21 lipca we wszystkich krajach przeprowadzono „wybory” do „parlamentu” z jedną listą kandydatów, a „wybrane” parlamenty jednogłośnie wystosowały prośbę o przyjęcie do Związku Sowieckiego, co na początku sierpnia w Moskwie zostało spełnione i te trzy państwa zaanektowano w skład ZSRS. Potem był rok sowietyzacji – represje, konfiskaty mienia, przemiany we wszystkich sferach życia na wzór państwa stalinowskiego pod kierownictwem przybyłych z tego państwa „fachowców”. Wszystko to odbywało się w niebywałych warunkach terroru, wszechobecnego kłamstwa i biedy materialnej.

To wszystko miało bezpośredni wpływ także na mniejszość polską – wszędzie panowały strach i hasła sowieckie. W połowie lipca 1940 r. dyrektor Teatru Polskiego na Łotwie Stanisław Ficner-Jarski – odznaczony Łotewskim Krzyżem Zasługi – zmuszony był oświadczyć na walnym zebraniu pracowników, że przyszłość otwiera przed Teatrem Polskim na Łotwie nowe możliwości. „Teatr sowiecki – kontynuował – jest najlepszym teatrem na świecie, zaś w następnym sezonie [którego Teatr Polski już się nie doczekał – Ę.J.] miejscowy widz polski będzie miał możliwość zapoznać się z nieocenioną skarbnicą sowieckiej sztuki scenicznej”. W końcu swojego przemówienia dyrektor, który już po kilku tygodniach sam został poddany represjom NKWD, wezwał wszystkich obecnych do głosowania na „blok ludu pracy” w organizowanych przez poselstwo sowieckie wyborach do tzw. Saeimy Ludowej (rzekomego parlamentu)⁵.

Również lokalny polski tygodnik „Nasze Życie”, podobnie jak inne gazety, zmuszony był ostrzec czytelników 13 lipca, że wstrzymanie się od udziału w wyborach „zostanie uznane za zbrodnię przeciwko interesom ludu pracy” i natarczywie apelował o głosowanie na kandydatów jedyne go zarejestrowanego „bloku ludu pracy”⁶.

⁵ „Nasze Życie”, 21 VII 1940.

⁶ J. Byczkowski, *Polacy na Łotwie w latach 1939–1990* [w:] *Polacy na Łotwie...*, s. 240.

Zarząd powstałego na początku 1939 r. jako centralna organizacja polska Związku Polaków na Łotwie, podobnie jak niektóre koła inteligencji łotewskiej, żywił początkowo nadzieję, że w spodziewanych wyborach do „Saeimy” zachowane będą przynajmniej pozory demokracji i zamierzał nawet wysunąć własnych kandydatów w okręgach wyborczych w Łatgalii i Semigalii (Zemgale). W ryskim okręgu wyborczym Związek planował sporządzić wspólną listę z łotewskimi ugrupowaniami katolickimi. Wkrótce jednak okazało się, że marzenia o demokratycznych wyborach trzeba całkowicie porzucić i Zarząd postanowił przerwać kampanię wyborczą, a już utworzone listy swoich kandydatów pośpiesznie zniszczył⁷.

Nie na wiele się zdały gratulacje Zarządu Związku Polaków na Łotwie, przesłane telegraficznie w imieniu wszystkich łotewskich Polaków na początku sierpnia „prezydentowi państwa” Augustusowi Kirhenšteinsowi z wyrazem nadziei, że „demokratyczny rząd odmieni życie narodów Łotwy i usunie wszystkie krzywdy, jakich doświadczyliśmy od władców poprzedniego ustroju”⁸. Poglądy polityczne łotewskich Polaków i ich reakcja na wydarzenia 1940 r. były oczywiście zróżnicowane, jednak inteligencją, kierującą życiem społecznym mniejszości polskiej, zdominowały nastroje rozgorączczenia, obawy i nienawiść przeciwko najeźdźcom sowieckim. Przyczyną tego były historyczne konflikty Polski i narodu polskiego z Rosją, kolejny rozbiór Polski dokonany wspólnie przez Niemcy i Związek Sowiecki oraz unicestwienie niepodległej Republiki Łotewskiej z jej względnie wysoką stopą życiową. Ówczesny prezes Oddziału Ryskiego Związku Polaków na Łotwie, Napoleon Liberys wspominał, że w wyborach do „Saeimy Ludowej” wielu Polaków łotewskich skreślało jedyną listę kandydatów, sporządzoną przez poselstwo ZSRS w Rydze. Miały miejsce również przypadki otwartego sprzeciwu wobec okupantów sowieckich ze strony łotewskich Polaków. Student Akademii Sztuk Pięknych w Rydze i prezes Związku Studentów Polskich Łotwy, Mirosław Giedrońc-Juraha, na walnym zebraniu pracowników pewnego zakładu pracy w reakcji na opowieści przybyłego przedstawiciela Armii Czerwonej o „entuzjastycznym powitaniu przez ludność polską Armii Czerwonej we wrześniu 1939 roku” spowodował grobowe milczenie na sali, oświadczając: „Nikt was w Polsce nie oczekiwał i nie witał. Tak samo jak na Łotwie”⁹. O pewnych iluzjach i nadziejach, jakich na początku okupacji doświadczyła część społeczeństwa polskiego, świadczy jednak memorandum, wniesione do Ministerstwa Oświaty przez kierownictwo Związku Polaków w lipcu 1940 r. z analizą strat polskiego szkolnictwa w czasie reżimu autorytarnego w latach 1934–1940, w którym to memorandum żądano odnowienia działalności zamkniętych polskich szkół i Zarządu Szkół Polskich w Ministerstwie Oświaty oraz utworzenia nowych szkół. Oprócz tego, zgodnie z „duchem czasu”, żądano wprowadzenia języka rosyjskiego jako przedmiotu w szkołach podstawowych i zamiany angielskiego na język rosyjski w gimnazjach. Zaznaczono, że „język rosyjski jest pokrewny polskiemu, łatwo zro-

⁷ N. Liberys, *Polacy na Łotwie w okresie drugiej wojny światowej*, „Niepodległość” (Nowy Jork–Londyn) 1985, t. 18, s. 160.

⁸ Więcej zob. Ē. Jēkabsons, *Poļi Latvijā*, Ryga 1996, s. 59; „Nasze Życie”, 6 VIII 1940.

⁹ N. Liberys, *Polacy na Łotwie...*, s. 161–162.

zumiały i nauczany uczniom polskim¹⁰. Należy zaznaczyć, że w latach 1940–1941 na Łotwie działalność kontynuowały trzy szkoły średnie (w Rydze, Dyneburgu i Rzeżycy) i jednaście szkół podstawowych¹¹. Jednak do progamów szkolnych wprowadzono silną rusyfikację i sowietyzację, aresztowanych i zwolnionych z pracy nauczycieli stopniowo zastępując komunistycznie nastrojonymi lub wręcz przysłanymi ze Związku Sowieckiego „specjalistami”¹².

W dodatku we wrześniu 1940 r. wraz z rozpoczęciem roku szkolnego okazało się, że wiele szkół nie mogło rozpocząć pracy z powodu zajęcia budynków szkolnych przez jednostki Armii Czerwonej. Także 5. i 6. miejskie polskie szkoły w Rydze w związku z tym 11 września zostały przeniesione do innych, gorszych pomieszczeń. Z kolei w pomieszczeniach Polskiej Szkoły Średniej w Dyneburgu umieszczono cały inwentarz szkoły łotewskiej, której budynek został zajęty przez Armię Czerwoną. Jeszcze 31 października pracy nie mogła rozpocząć 1. miejska polska szkoła w Rydze, ponieważ jej pomieszczenia nadal w całości były zajęte przez czerwoarmistów¹³.

Przypadki popierania władzy sowieckiej na Łotwie przez Polaków należały do rzadkości, chociaż zdarzały się. Polka Janina Grinberg jeszcze w latach dziewięćdziesiątych wspominała, że 17 czerwca 1940 r. w Dyneburgu ze zdumieniem zobaczyła swoją rodaczkę rzucającą kwiaty wjeżdżającym do miasta czołgistom sowieckim¹⁴. Znamienna jest także historia byłego polskiego harcerza z Rygi, Józefa Urbanowicza, który awansował na sekretarza organizacji partyjnej zakładu pracy (po wojnie był czołowym politrukiem ludowego Wojska Polskiego w stopniu generała), z kolei Paweł Łeibcz był pierwszym sekretarzem miejskiego Komitetu Komsomołu w Dyneburgu¹⁵.

Jednak ogólnie Polacy pozostawali w nastroju przygnębienia. Polak z Dyneburga – późniejszy profesor historii w Polsce Józef Byczkowski – wspominał, że młodzież polska Dyneburga, nie zważając na agitację władz, nie wstępowała do sowieckich organizacji młodzieżowych i nadal gromadziła się na nabożeństwach katolickich w kościołach, zwłaszcza na kazaniach łotewskiego ks. Bolesława Sloskana (byłego więźnia sowieckich obozów pracy), w których ksiądz poruszał temat wartości wolnego demokratycznego społeczeństwa¹⁶.

Już latem i jesienią 1940 r. rozpoczęła się stopniowa likwidacja wszystkich polskich organizacji społecznych. Liberys wspominał, że władze okupacyjne natychmiast

¹⁰ Latvijas Nacionālā arhīva, Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Narodowe Archiwum Łotwy, Państwowe Archiwum Historyczne Łotwy [dalej: LVVA]), 1632. fonds (zespół [dalej: f.]), 2. apraksts (opis [dalej: apr.]), 567. lieta (teczka [dalej: l.]), 4.–11. lapa (karta [dalej: lp.]).

¹¹ J. Kronlins, *Boļševiku valdīšanas gada skolu dzīve skaitļos*, „Izglītības Mēnešraksts” 1942, nr 1, s. 5–11; Z. Ihnatowicz, *Przyczynek do dziejów oświaty polskiej na ziemi łotewskiej*, „Polak na Łotwie”, 1991, nr 2, s. 24–25.

¹² J. Byczkowski, *Polacy na Łotwie...*, s. 240.

¹³ *Izpostītā zeme. PSRS okupācijas armijas nodarītie zaudējumi Latvijas kultūrvidēi*, red. J. Riekstiņš, Ryga 1995, s. 15–16, 18.

¹⁴ R. Pētersons, *Ardievu, Padomju Armija! Padomju armijas ienākšanu Latvijā laikabiedri vērtē atšķirīgi*. *Dažas atmiņas*, „Diena”, 27 VIII 1994.

¹⁵ Zob. Pāvils Leibčs, <http://latgalesdati.lv/persona/513>, dostęp 18 V 2020 r.; Józef Urbanowicz, https://pl.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zef_Urbanowicz, dostęp 18 V 2020 r.

¹⁶ J. Byczkowski, *Polacy na Łotwie...*, s. 240.

oddelegowały do organizacji swoich przedstawicieli, np. w Bibliotece Związku Polaków działało dwóch „półanalfabetów”, którzy konfiskowali wrogie dla „nowego ustroju” książki¹⁷. Jako pierwsze uległy rozwiązaniu (w składzie Centralnej Organizacji Skautów Łotewskich oraz takiej samej organizacji Gaid – harcerek) polskie drużyny harcerskie, które liczyły ponad 1600 członków oraz polskie korporacje studenckie – „Fraternitas Sarmatica” i „Plateria”. Największa organizacja – liczący 3400 członków Związek Polaków na Łotwie – kontynuowała działalność do jesieni. Oficjalnie została zamknięta dopiero w listopadzie 1940 r. razem z ryskim polskim Towarzystwem „Auszra”, Ryskim Towarzystwem Dobroczynności, Towarzystwem Młodzieżowym „Promień” oraz Polskim Towarzystwem Dobroczynności „Vincenti à Paulo”¹⁸. W rzeczywistości praca likwidacyjna rozpoczęła się już latem. Na przykład 21 lipca prezes Oddziału Związku Polaków w Lucynie (Ludza) meldował do Zarządu Głównego, że oddział został rozwiązany zgodnie z dyrektywą miejskiego Komitetu Partii Komunistycznej. Radio oddziału skonfiskowano już 16 lipca, a w następnych dniach – bibliotekę i pozostały inwentarz¹⁹. Nastroj panujący w sytuacji już rozpoczętych przez władze okupacyjne represji najlepiej obrazuje protokół walnego nadzwyczajnego zebrania Stowarzyszenia Studentów Polskich na Łotwie w Rydze 7 września 1940 r. w związku z otrzymanym poleceniem likwidacji tej organizacji. Zebranie prowadził wiceprezes Romuald Januszewski, który w swoim przemówieniu był zmuszony podkreślić „znaczenie zachodzących zmian” i zaapelował do wszystkich obecnych o włączenie się „do wspólnej pracy socjalistycznej”. Z kolei dyrektor Teatru Polskiego Ficner-Jarski zaznaczył w swoim przemówieniu „równość wszystkich narodów zagwarantowaną w naszej nowej konstytucji”. Końcowe słowa jego przemówienia: „Niech żyje nasz wódz, towarzysz Stalin!” wyzwoływały „huczne oklaski obecnych” (mimo to po tygodniu Ficner-Jarski został aresztowany). Potem utworzono komisję likwidacyjną stowarzyszenia. Prawdopodobnie mając nadzieję, że działalność będzie mogła kontynuować przynajmniej największa organizacja polska, na końcu zebrania Januszewski prosił tych członków, którzy jeszcze tego nie zrobili, o wstąpienie do Związku Polaków na Łotwie, aby kontynuować pracę²⁰. Podobnie sytuacja wyglądała we wszystkich polskich, jak i w innych organizacjach w całym kraju.

REPRESJE

Na okupowanej Łotwie aresztowania rozpoczęły się już w pierwszych tygodniach, formalnie jeszcze przed aneksją. Jednym z pierwszych aresztowanych Polaków (6 lipca) był Fadej Bernarczyk – były działacz łotewskiej radykalnej prawicowej organizacji młodzieżowej „Pērkonkrusts” (w grudniu skazany na śmierć i stracony w Rydze)²¹. W nocy

¹⁷ N. Liberys, *Polacy na Łotwie...*, s. 162.

¹⁸ „LPSR Augstākās Padomes Ziņotājs”, 14 XI 1940.

¹⁹ LVVA, 2395. f., 1. apr., 26. l., 1. lp.

²⁰ *Ibidem*, 5622. f., 1. apr., 3. l., b.p.

²¹ Latvijas Nacionālā arhīva, Latvijas Valsts arhīvs (Narodowe Archiwum Łotwy, Państwowe Archiwum Łotwy [dalej: LVA]), 1986. f., 1. apr., 7512. l.

z 6 na 7 sierpnia 1940 r. w ramach jednych z pierwszych represji²² NKWD wymierzonych w polskich mieszkańców Łotwy zostali aresztowani i umieszczeni w Więzieniu Centralnym w Rydze, a następnie wysłani do obozów karnych w Rosji – prezes Związku Polaków na Łotwie Włodzimierz Ihnatowicz, prezes Oddziału Ryskiego Napoleon Liberys²³, przewodniczący Komisji Rewizyjnej Stowarzyszenia Studentów Polskich na Łotwie Romuald Hryniewicz, administrator Teatru Polskiego, członek Polskiego Towarzystwa Sportowego „Reduta” oraz członek Polskiego Towarzystwa Oświatowego Aleksander Matulonis, działacz społeczny i współpracownik polskiego pisma „Nasze Życie” oraz sekretarz Ryskiego Gimnazjum Polskiego Eryk Tałat-Kiełpsz (syn byłego dyrektora Urzędu ds. Polskiego Szkolnictwa w Ministerstwie Oświaty Łotwy i dyrektora Polskiego Gimnazjum w Rzeżycy). Ostatniemu z nich udało się jednak przekonać śledczych, że w czasie studiów na Uniwersytecie Warszawskim i w swojej pracy społecznej w Rydze „nie uprawiał działalności antysowieckiej”, mimo stwierzonego faktu jego przynależności do polskiego harcerstwa i Związku Polaków na Łotwie. Dzięki temu w końcu grudnia 1940 r. Tałat-Kiełpsz został zwolniony z ryskiego Więzienia Centralnego²⁴. W podobny sposób udało się uwolnić od więzienia aresztowanemu 19 sierpnia 1940 r. w Rydze Michałowi Szawdinowi. Po ukończeniu polskiego gimnazjum w Dyneburgu i zdobyciu dyplomu prawnika w Polsce Szawdin od 1928 r. pracował w polskim konsulacie w Dyneburgu, następnie, w latach 1935–1936, w Wydziale Prasowym Polskiego Poselstwa w Rydze, później znów w konsulacie w Dyneburgu, następnie w Wydziale Spraw Polskich Poselstwa Wielkiej Brytanii – co już było faktem kompromitującym go w oczach władz sowieckich. Szawdin został poddany szczegółowym przesłuchaniom na temat działalności konsulatu i jego pracowników, w czasie których usiłowano udowodnić fakt jego „szpiegostwa”, w końcu jednak śledczy NKWD stwierdzili, że aresztowany zajmował się sprawami polskich robotników rolnych na Łotwie i 11 grudnia 1940 r. został zwolniony z aresztu „z braku dowodów działalności szpiegowskiej”. Nie jest wykluczone, że ta niezwykła decyzja została podjęta wskutek interwencji resortu spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii, którego pracownikiem Szawdin był przed aresztowaniem²⁵. Jednak były to wyjątki. W sumie w czerwcu, lipcu i sierpniu na Łotwie aresztowano 490 osób, wśród nich 23 Polaków w lipcu i sierpniu (wśród nich było 12 internowanych oficerów WP)²⁶.

Aresztowania trwały nadal. 19 września 1940 r. został aresztowany wspomniany już dyrektor Teatru Polskiego Ficner-Jarski. Zarzucono mu służbę w WP w 1920 r.,

²² Wykorzystano listy represjowanych osób: *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*, Rīga 1999; *Aizvestie. 1941.gada 14. jūnijs*, red. E. Pelkaus, Rīga 2001; *These names accuse*, Stockholm 1982; J. Kronlins, *379 dienas mūsu jaunatnes un skolu likteņos boļševiku varas gadā*, Rīga 1944.

²³ Napoleon Liberys był jedynym z Polaków Łotwy, któremu w 1942 r., prawdopodobnie dzięki niewiedzy sowieckich urzędników resortu karnego, udało się uwolnić z więzienia na podstawie układu Sikorski-Majski (nie mógł dotyczyć Liberysa, który był obywatelem Łotwy). Wstąpił do Armii Andersa, z którą wydosłał się na Zachód, zmarł w 1972 r. w Londynie.

²⁴ LVA, 1986. f., 2. apr., P-1595. l.

²⁵ *Ibidem*, P-1601.

²⁶ *Datubāze par 1940. gadā padomju represīvo orgānu arestētājiem Latvijas iedzīvotājiem*, <https://www.lvi.lu.lv/lv/okupnodatubazes.htm#junokt1940>, dostęp 18 V 2020 r.

powiązania z polskimi oficerami internowanymi na Łotwie w latach 1939–1940 i najważniejsze – współpracę z Urzędem Spraw Politycznych Łotwy (policją polityczną) w latach trzydziestych (był tajnym agentem pod kryptonimem „Polak”). W oskarżeniu Ficner-Jarski został napiętnowany jako „prowokator”, ponieważ w latach trzydziestych, będąc rzekomo agentem wywiadu Łotwy i Polski, usiłował nawiązać kontakt z wywiadem sowieckim. W lutym 1942 r. w więzieniu w Astrachaniu otrzymał wyrok śmierci, który został wykonany w marcu²⁷. Istniał również zorganizowany polski ruch oporu przeciwko władzy sowieckiej. 6 listopada 1940 r. w Rydze został aresztowany listonosz Poczty Głównej Bogumił Gaidelis (ur. w 1917 r. w Rydze), kilka dni później – kierownik magazynu zakładów „VEF” Alfons Balodis (ur. w 1914 r. w Dyneburgu). 8 lutego 1940 r. aresztowano urzędnika Ryskich Zakładów Mięsnych Wilhelma Barcza (ur. w 1907 r. w Dyneburgu) oraz Łotyszkę Vilmę Lorbergę (ur. w 1917 r.) – maszynistkę w Ludowym Komisariacie Finansów. Pierwsi trzej byli dawnymi aktywistami Związku Polaków na Łotwie. Gaidelis i Balodis sporządzili w sierpniu 1940 r. siedemdziesiąt egzemplarzy „antysowieckich” ulotek, które wysłali pocztą znajomym Polakom. Na początku listopada Gaidelis sporządził w imieniu Światowego Związku Polaków odezwę z okazji Dnia Odrodzenia Polski 11 listopada, która następnie została powielona przez przyjaciółkę Balodisa, Lorbergę, w Ludowym Komisariacie Finansów. Odezwa, adresowana przede wszystkim do Polaków Łotwy, wzywała do walki o odnowienie państwa polskiego i piętnowała „internacjonalizm jako grób dla niepodległości Polski”. Wyżej wymienieni planowali kolportowanie ulotek również w Dyneburgu. 16 maja 1941 r. śledztwo zakończono (uzyskano przyznanie się do działalności kontrrewolucyjnej), sprawę przekazano do trybunału, który wszystkich oskarżonych skazał na obozy karne²⁸.

W listopadzie NKWD wykryło patriotyczną polską organizację podziemną również w Dyneburgu. Zgodnie z treścią oskarżenia grupa nawiązała latem 1940 r. kontakt z rządem polskim na wygnaniu i dostarczała mu informacje o Armii Czerwonej na Łotwie oraz przygotowywała akcje dywersyjne przeciwko sowieckim wojennym transportom kolejowym do Niemiec. Grupą kierowali polscy działacze społeczni i pedagodzy: Helena, Henryk i Wanda Tomaszewiczowie, Waław Baużyk, Władysław Jakubowski oraz zamieszkały w Rydze, już wspomniany Giedroją-Juraha. Poza tym z grupą było związane spore grono patriotycznie nastawionej młodzieży polskiej, byli członkowie polskich organizacji młodzieżowych i harcerskich: Waław Buzo, Helena Mączyńska, Teodora Geikina, Zofia Wojewódzka, Bronisław Werhowski oraz jeden z najbardziej znanych polskich sportowców na Łotwie – Franciszek Czechowicz. Wyrok śmierci otrzymał Giedroją-Juraha, zamordowany w miejscu kaźni NKWD nad jeziorem Baltezers koło Rygi, zaś jego brat Jan Giedroją-Juraha został aresztowany 14 czerwca 1941 r. jako były dowódca plutonu aizensargów (łotewska paramilitarna Gwardia Narodowa, w Polsce jej odpowiednik nosił nazwę Związek Strzelecki) i zginął w obozach karnych Wiatłagu w maju 1944 r. Pozostali

²⁷ LVA, 1986. f., P-1055. 1., 1. apr., 36628. l.

²⁸ *Ibidem*, 1986. f., 2. apr., 6689. l., 1.–130. lp.

zostali skazani na pobyt w obozach karnych (wyroki opiewały od trzech do dwudziestu lat), z których większość z nich już nie wróciła²⁹.

Niezależnie od tego przez cały czas okupacji trwały aresztowania w środowisku polskiej inteligencji. W styczniu 1941 r. w Dyneburgu został aresztowany nauczyciel języka francuskiego polskiego gimnazjum Piotr Daugste (razem z większą liczbą Łotyszy), który w listopadzie tegoż roku – oskarżony jako szpieg francuski – otrzymał wyrok śmierci w obwodzie stalingradzkim³⁰. W marcu w Rydze aresztowano członka ZG Związku Polaków na Łotwie, byłego sekretarza Poselstwa Polskiego, następnie Wydziału Spraw Polskich Poselstwa Wielkiej Brytanii (utworzony jesienią 1939 r. po likwidacji Poselstwa RP w Rydze) Bolesława Gołubca. Także jego akta śledcze świadczą, że Polacy w miarę możliwości organizowali ruch oporu przeciw reżimowi – wynika z nich, że w marcu 1941 r. przy drzwiach wielu polskich mieszkań w Rydze znaleziono ulotki o następującej treści: „Gdy Niemcy na nas [na Polskę] napadły, Związek Sowietki wbił Polsce nóż w plecy. Gdyby do tego nie doszło, Polska by się jeszcze trzymała. Precz ze Związkiem Sowietkim, niech żyje narodowa Polska!”³¹.

Represje dotknęły wielu polskich działaczy społecznych nie tylko w Rydze i Dyneburgu, lecz także w mniejszych miastach i na wsi. I tak 12 października 1940 r. aresztowany został trzydziestoletni rolnik gospodarstwa „Daugavieši” w gminie Indra, prezes miejscowego oddziału Związku Polaków na Łotwie od 1939 r. Stanisław Zarakowski. Oskarżono go nie tylko o działalność „nacjonalistyczną”, lecz również o współpracę z łotewskim wywiadem, któremu rzekomo dostarczał informacje o ruchach wojsk w okupowanej przez ZSRS wschodniej Polsce i o nastrojach ludności po drugiej stronie granicy. 7 lutego 1942 r. otrzymał w więzieniu w Jenisejsku wyrok śmierci przez rozstrzelanie, wykonany 13 marca. Z kolei 3 kwietnia 1941 r. aresztowano prezesa Oddziału Związku Polaków gminy Skaista Aleksandra Wrockiego („Aizsarg, prowadził agitację antysowiecką”)³².

Apogeum represje sowieckie osiągnęły 14 czerwca 1941 r., kiedy w ciągu jednej nocy aresztowano (przeważnie mężczyzn, którzy trafili do łagrów karnych) i „administracyjnie wysiedlono” (ich żony i dzieci, osadzone w głodujących kołchozach w dalekich regionach Rosji i Kazachstanu) ponad 15 400 osób. Wśród nich było wielu Polaków. Stanowili oni najliczniejszą grupę z ogółu deportowanych narodowości, poza Łotyszami, Żydami, Rosjanami i Niemcami³³. Aresztowano wielu wybitnych działaczy polskiej mniejszości, m.in. byłego dyrektora Urzędu ds. Polskiego Szkolnictwa Antoniego Tałłata-Kiełpsza (podstawa aresztowania: „polski nacjonalista, prezes Oddziału Rzeżycy Związku Polskiego w latach 1939–1940, zginął w obozie Wiatłagu w lutym 1942 r. przed ogłoszeniem wyroku) oraz jego małżonkę – długoletnią dyrektorkę Polskiego Gimnazjum w Rzeżycy Olgę Tałłat-Kiełpsz (zwolniona z zesłania w 1956 r.), jednego z najbardziej aktywnych młodych działaczy społecznych Witolda Miż-Miszyna (za przynależność do „organizacji

²⁹ *Ibidem*, 2. apr., P-9245., P-8933. l.

³⁰ *Ibidem*, 1. apr., 5354. l.

³¹ *Ibidem*, 2. apr., P-1634. l., 43. lp.

³² *Ibidem*, P-7720. l.

³³ Zob. więcej J. Zālīte, S. Dimante, *Četrdesmito gadu...*, s. 78.

kontrewolucyjnej” otrzymał 5 lat więzienia, zmarł w Wiatłagu w czerwcu 1943 r.), aktywistkę polskiego życia społecznego gminy Kapiņi Natalię Szreder (zwolniona z obozu w 1946 r.), członka Zarządu Związku Polaków na Łotwie Witolda Masana, była przewodniczącą korporacji studentów polskich „Plateria” na Uniwersytecie Łotewskim Wilhelminę Seliszko i wielu innych aktywistów polskiego życia społecznego³⁴.

14 czerwca wysłana (wysiedlona) została z Dyneburga do obwodu kirowskiego także nauczycielka 8. polskiej szkoły średniej Maria Kiełło, którą we wrześniu 1941 r. na miejscu zsyłki aresztowało NKWD pod zarzutem aktywnej działalności w „faszystowskich polskich organizacjach w Dyneburgu” (Związek Polaków oraz Związek Polskiej Młodzieży Katolickiej) w latach dwudziestych–trzydziestych. Została ona zwolniona z pracy w szkole po autorytarnym przewrocie w 1934 r. na Łotwie, a latem 1940 r. powołana na nauczycielkę języka polskiego w 8. miejskiej polskiej szkole. Usiłowano jej udowodnić współpracę z polskim wywiadem, ponieważ w latach trzydziestych była obecna na kilku oficjalnych przyjęciach w polskim konsulacie w Dyneburgu. W grudniu 1942 r. została skazana na 10 lat więzienia w łagrach Wiatki (zginęła 7 czerwca 1943 r.). Oskarżono ją także o „rozpowszechnianie kłamstw” na temat władzy sowieckiej, co rzekomo znalazło wyraz w wypowiedzi o działaczach sowieckich: „Diabli, oto jak oni odnoszą się do Polaków, zwolnili wszystkich Polaków z pracy w Urzędzie Miejskim”³⁵.

Również 14 czerwca aresztowany został w Dyneburgu członek założonej jeszcze we wrześniu 1939 r. podziemnej polskiej organizacji młodzieżowej „Wyzwolenie Polski”³⁶ Józef Kokin, oskarżony o antysemityzm i przynależność do Związku Polaków na Łotwie. Zgodnie z posiadaną przez śledczych informacją Kokin wielokrotnie wyrażał w gronie znajomych zadowolenie z powodu znalezionej w marcu w swoim oknie antysowieckiej ulotki w języku polskim i oświadczał, że „Polacy, jeśli chcą coś osiągnąć, powinni organizować się, jak to czynią Łotysze”. Co prawda jemu udało się przekonać NKWD, że we wrześniu wraz z innymi członkami „Wyzwolenia Polski” nielegalnie przekroczył granicę i przybył do Wilna, usiłując ochotniczo wstąpić do WP jedynie w celu walki przeciwko Niemcom, a nie Armii Czerwonej. Pozostałe oskarżenia kategorycznie odrzucał. W rezultacie w październiku 1941 r. został zwolniony z więzienia w Rosji, jednak jego los dalszy nie jest znany³⁷.

Represje sowieckie dotknęły również Polaków aktywnych w życiu państwowym Łotwy, którzy nie działali w polskich organizacjach społecznych. Represjom zostali poddani: wybitny malarz, autor karykatur politycznych Sergiusz Civiś-Cywiński (rozstrzelany 30 lipca 1941 r. na Łubiance w Moskwie), oskarżony o szpiegostwo przeciwko ZSRS kapitan Brygady Straży Granicznej Łotwy Piotr Gaidamowicz, kawaler Wojennego Orderu Łacpļēsis (Lāčplēsis) – urzędnik policji Michał Karpinicz (rozstrzelany we wrześniu 1942 r.) i inni. Aresztowano także wielu chłopów i robotników polskiej narodowości, którzy w jakiś sposób wykazywali niechęć do drastycznych poczynań władz

³⁴ LVA, 1986. f., 2. apr., P-2527. l. i in.

³⁵ *Ibidem*, P-5686. l.

³⁶ Więcej zob. C. Chlebowski, *Cztery z tysiąca*, Warszawa 1981, s. 216–217.

³⁷ LVA, 1986. f., 2. apr., P-1634. l.

sowieckich. Na przykład 21 marca 1941 r. został aresztowany przez NKWD właściciel gospodarstwa rolnego „Trapszy” w gminie pustyńskiej (Pustiņa) Aleksander Pietkiewicz, który wypowiedział „groźbę rozprawy” wobec pełnomocnika Komitetu Wykonawczego gminy, zajmującego się kwestią konfiskaty („nacjonalizacji” części własności ziemskiej Pietkiewicza). Oprócz tego został on oskarżony o „antysowiecką agitację” w rozmowach z sąsiadami, mówił bowiem o „prędkim końcu” władzy sowieckiej z powodu wojny z Niemcami (Pietkiewicz został wywieziony do więzienia w Jenisejsku, skazany na 10 lat pobytu w łagrach, gdzie zginął)³⁸.

Aresztowanych mieszkańców Łotwy deportowano do sowieckich obozów karnych w różnych miejscach, najczęściej do tzw. Usolłagu (system obozów Solikamska), obozów w Wiatce (Wiatłag), Krasnojarsku (Krasłag) i innych. Na przykład wśród kilku tysięcy obywateli Łotwy, którzy zginęli w Wiatłagu, było co najmniej trzydziestu Polaków, oprócz już wspomnianych Marii Kiełło, Witolda Miż-Miszyna, Antoniego Tałfat-Kiełpsza i Jana Giedrojcica-Jurahy, również Bronisław Bal z Dyneburga (zmarł przed ogłoszeniem wyroku w maju 1942 r.); Henryk Bejnarowicz – rolnik i rzemieślnik powiatu krasławskiego („polski szowinista, kułak, właściciel 87 ha ziemi, członek Zarządu Polskiego Towarzystwa Rolnego gminy Skaista w latach 1932–1934, prowadził agitację antysowiecką”), aresztowany 14 czerwca 1941 r. za przynależność do kontrrewolucyjnej organizacji, otrzymał wyrok 10 lat więzienia, zmarł w marcu 1949 r.; Jerzy Bryc – rolnik i księgowy w gminie Aizkalne, aktywny polski działacz społeczny (zmarł niedługo po uwięzieniu w Wiatłagu 28 lipca 1941 r., przed ogłoszeniem wyroku); Władysław Drożejko – tokarz z Libawy (zmarł w kwietniu 1942 r. przed ogłoszeniem wyroku); Wilhelm Formulewicz – rolnik w gminie Pilda (zmarł przed ogłoszeniem wyroku w kwietniu 1942 r.); Adela Godlewska – ogrodniczka z Rzeżycy i członkini Związku Polaków na Łotwie (aresztowana 14 czerwca 1941 r. jako „element społecznie niebezpieczny”, skazana na 5 lat więzienia, zmarła we wrześniu 1943 r.); Ignacy Grzymała – były żołnierz łotewskiej straży granicznej i technik drogowy w Krasławiu („w latach 1925–1940 pogranicznik na granicy łotewsko-sowieckiej, śledził komunistów i rewolucjonistów w pasie przygranicznym”, aresztowany 14 czerwca 1941 r. za „zwalczanie ruchu rewolucyjnego”, skazany na 10 lat więzienia, zmarł w marcu 1943 r.); Edward Grodzki – elektrotechnik i aizensarg z Libawy (aresztowany 14 czerwca 1941 r. za „przynależność do kontrrewolucyjnej organizacji”, skazany na 10 lat, zmarł w maju 1943 r.); Mieczysław Grocholski – rybak z Lucyna (zmarł przed ogłoszeniem wyroku w kwietniu 1942 r.); Jan Jakubowski – handlowiec z Iłłukszty (zmarł przed ogłoszeniem wyroku w lipcu 1942 r.); Ignacy Łowczynowski – rolnik i aizensarg z gminy Kaunata (zmarł przed ogłoszeniem wyroku w maju 1942 r.); Władysław Lisowski – rolnik z gminy Indra („podoficer armii carskiej, kułak, utrzymywał ścisły kontakt z księdzem Litaunieksem aresztowanym przez NKWD, po utrwaleniu władzy sowieckiej prowadził antysowiecką agitację”, aresztowany 14 czerwca 1941 r., zmarł w lutym 1942 r. przed ogłoszeniem wyroku); Bronisław Marcinkiewicz – rolnik z gminy Viļāni („syn milionera, prowadził antysowiecką propagandę”, aresztowany 14 czerwca 1941 r., skazany na 10 lat więzienia, zmarł w maju 1943 r.); Jan Olszański – były porucznik Łotewskiej Brygady Straży Granicznej

³⁸ *Ibidem*, 2. apr., P-7770. l.

(„członek kontrrewolucyjnej organizacji »Vanagi«, w latach 1936–1940 służył w łotewskiej straży granicznej, wysyłał szpiegów do ZSRS”, aresztowany jako „element społecznie niebezpieczny” 14 czerwca 1941 r., rodzinę wysłano do obwodu krasnojarskiego, szczegółowy biogram na końcu artykułu); Piotr Sawicki – robotnik z Libawy (zmarł przed ogłoszeniem wyroku w kwietniu 1942 r.); Piotr Sieradzki – robotnik z Libawy (zmarł przed ogłoszeniem wyroku w kwietniu 1942 r.); Jan Stokhaus – piekarz z Vecslabady („agent wywiadu łotewskiego”, aresztowany 20 sierpnia 1940 r., skazany na 5 lat więzienia, zmarł w kwietniu 1942 r.); Julian Stomma – polski działacz społeczny z Dyneburga, rachmistrz (zmarł przed ogłoszeniem wyroku w kwietniu 1942 r.); Bronisław Trokatow – szewc z Dyneburga (zmarł przed ogłoszeniem wyroku w grudniu 1941 r.); Józef Urban – kapitan parowca z Dyneburga (zmarł w kwietniu 1942 r. przed ogłoszeniem wyroku); Antoni Wojciech – rachmistrz z Dyneburga i aizsargs (członek polskiej „kontrrewolucyjnej” organizacji „Harfa”, aresztowany 14 czerwca 1941 r., skazany na 8 lat więzienia, zmarł w lutym 1944 r.); Mieczysław Woronowicz – rolnik z gminy krasławskiej („aizsargs 1923–1928, kułak, właściciel 52 ha ziemi, po ustanowieniu władzy sowieckiej prowadził antysowiecką propagandę”, aresztowany 14 czerwca 1941 r., skazany na 10 więzienia, zmarł w kwietniu 1943 r.) i inni³⁹.

INTERNOWANI POLSCY ŻOŁNIERZE NA ŁOTWIE

W momencie okupacji sowieckiej na Łotwie znajdowała się jeszcze znaczna liczba żołnierzy, oficerów i policjantów polskich, internowanych we wrześniu 1939 r., których począwszy od 1940 r. kierowano na roboty rolne lub leśne we wszystkich częściach państwa. Po wkroczeniu Armii Czerwonej na Łotwę kontynuowali swoją pracę, jednak wielu z nich, rozumiejąc niebezpieczeństwo nowej sytuacji, samowolnie opuściło miejsca pracy lub nie powróciło po przepustce do obozu internowanych oficerów w Ulbroce. Miejscowi Polacy udzielali uciekinierom aktywnej pomocy, m.in. ukrywając ich w swoich domach i pomagając opuścić okupowany kraj. Do poszukiwania ukrywających się (wcześniej internowanych) wojskowych polskich zaangażowano policję porządkową i policję łotewską, zamienioną w sierpniu 1940 r. na „milicję ludową”. W rozporządzeniach milicji zachowały się obszerna informacja o miejscowych Polakach, z którymi zaginione osoby utrzymywały kontakty, oraz nakazy rewizji miejsc zamieszkania tych miejscowych Polaków⁴⁰.

Na polecenie sowieckich władz wojskowych dowódca Łotewskiej Armii Ludowej gen. Roberts Kļaviņš zmuszony był już 16 sierpnia wydać rozkaz dowódcy Dywizji Vidzemskiej (pod jego nadzorem znajdował się właśnie obóz internowanych oficerów w Ulbroce) o „zwolnienie” z obozu i przekazanie do dyspozycji NKWD 12 oficerów polskich z płk. Edwardem Perkowiczem na czele. Stało się tak na wniosek specjalnej

³⁹ *Latvijas pilsoņu martiroloģijs Vjatlaga 1938–1956 (2567 Vjatlaga mocekļu īsbiogrāfijas)*, red. H. Strods, V. Veremejvs, Rīga 2006, s. 72, 77, 99, 127, 145, 161, 174, 193, 194, 263, 274, 283, 310, 378, 380, 398, 430, 437, 461, 463.

⁴⁰ Więcej zob. LVVA, 1368. f., 3. apr., 13. l., 3.–4., 13.–14., 17. lp.

grupy operacyjnej, oficerowie zostali przekazani oficerowi NKWD tego samego dnia⁴¹. Faktycznie oficerowie zostali aresztowani i umieszczeni w ryskim Więzieniu Centralnym i w celach budynku NKWD przy ul. Stabu w Rydze⁴². Po długich przesłuchaniach zostali oni za „szpiegostwo przeciwko Związkowi Sowieckiemu” skazani na różne terminy uwięzienia w obozach karnych i wywiezieni do Rosji⁴³.

Internowani mieli niewątpliwie wszelkie podstawy do obaw o swój los. Już 11–14 lipca do obozów w Rosji zostało wywiezionych 4367 internowanych Polaków z okupowanej Litwy. Z kolei 17 sierpnia do Rygi z Moskwy przybyli kierownik II Oddziału Zarządu Jeńców Wojennych NKWD starszy lejtnant Maklarskij oraz kierownik I Oddziału Zarządu Wojsk Konwojowych z oddziałem wojska. W Rydze Maklarskij niezwłocznie nawiązał kontakt z sowiecką grupą operacyjną oraz kierującym przebiegiem okupacji państwa poselstwem sowieckim. Kiedy się okazało, że internowani nadal znajdują się na robotach rolnych, Maklarskij wydał rozkaz o ich skoncentrowaniu w obozie w Ulbroce pod Rygą. Miała to wykonać przekształcana właśnie w milicję policja łotewska, której kierownictwo zostało poinformowane, że internowani powinni być dostarczeni do obozu dla powtórnej rejestracji (rzekomo dla wydania nowych dokumentów) w celu ponownego wysłania do prac lub, według własnego życzenia, do miejsc poprzedniego zamieszkania na terytoriach okupowanych przez Związek Sowiecki. 21 sierpnia gen. Kłaviņš zwrócił się z odpowiednią prośbą do kierownictwa resortu wewnętrznego⁴⁴.

Jednocześnie 22 sierpnia, w związku „z możliwością wysłania polskich żołnierzy do ich poprzednich miejsc zamieszkania”, wydano rozkaz przekazania wszystkich znajdujących się w obozie internowanych „w rozporządzenie przedstawicieli Armii Czerwonej”. Tego samego dnia sowieckiemu majorowi przekazano i w specjalnych wagonach wywieziono do Rosji: 22 sierpnia – 170 osób (w tym 75 oficerów), w następnych dniach – jeszcze 641 internowanych (312 żołnierzy Korpusu Ochrony Granicy, 59 policjantów, 16 urzędników, 11 oficerów, 220 osób cywilnych, 223 podoficerów i żołnierzy), których 2 września wywieziono do obwodu smoleńskiego (obozów NKWD w Juchnowie i Kozielsku). 9 września przedstawicielowi NKWD A. Fiszmanowi przekazano 23 ostatnich mieszkańców obozu i rozkazano zlikwidować obóz w Ulbroce. Pozostałych odnalezionych lub schwytanych internowanych stopniowo przekazywano NKWD. 21 października były Szef Sztabu „armii ludowej” (w owym czasie była już ona zredukowana i wcielona w skład Armii Czerwonej jako korpus strzelecki) Mārtiņš Jeske meldował, że „na terytorium Łotwy Sowieckiej” znajduje się jeszcze dziewięćdziesięciu byłych internowanych, których znalezienie bierze na siebie „milicja robotników i chłopów”. Potem schwytani byli gromadzeni w ryskim Więzieniu Centralnym i w małych grupach wysyłani do obozów w głąb

⁴¹ Zob. więcej Ē. Ķekabsons, *Uchodźcy wojskowi i cywilni z Polski na Łotwie 1939–1940*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1995, t. 30, s. 129–148; *idem*, *Internowanie żołnierzy polskich na Łotwie 1939–1940* [w:] *Internowanie żołnierzy polskich w latach II wojny światowej*, red. T. Dubicki, T. Panecki, Tarnowskie Góry 2004, s. 109–128; LVVA, 6455. f., 1. apr., 97. l., 116.–117. lp.

⁴² A. Głowacki, *Przejęcie przez NKWD polskich internowanych na Łotwie*, „Dzieje Najnowsze” 1992, nr 4, s. 48.

⁴³ Akta: LVA, 1986. f., 2. apr., P-5945, P-6313, P-7399, P-6309, P-6301, P-8354, P-5935. I. Tych oficerów uratował układ polskiego rządu na uchodźstwie ze Związkiem Sowieckim, na podstawie amnestii wydostali się z ZSRB w składzie Armii Andersa.

⁴⁴ A. Głowacki, *Przejęcie przez NKWD...*, s. 46.

Rosji. Do 25 listopada udało się zatrzymać jeszcze 32 osoby⁴⁵. Kilku ze schwytanych od razu przekazano NKWD dla przeprowadzenia dochodzenia w sprawie ich działalności w Polsce. Na przykład 8 października aresztowano byłego żołnierza Korpusu Ochrony Pogranicza Witolda Malinowskiego za „szpiegostwo” przeciwko Związkowi Sowieckiemu. Aresztowany koszykarz łotewski Teodors Grinbergs oświadczył, że 8 stycznia 1941 r. został osadzony w 8. celi 4. korpusu Więzienia Centralnego w Rydze; w celi przewidzianej dla 18 więźniów zamknięto 43 osoby i wśród nich był także kapitan WP Jan Paciak (aresztowany już 17 sierpnia 1940 r., później sądzony za „szpiegostwo”)⁴⁶.

Jednak wielu internowanym udało się uniknąć aresztowania, i to właśnie dzięki pomocy miejscowych Polaków. Należy pamiętać, że Polacy w okupowanej Łotwie byli surowo karani przez władze sowieckie nawet za zwykłe kontakty z internowanymi. 23 października 1940 r. został aresztowany artysta plastyk Jan Łukasiewicz, który przy pomocy znajomego milicjanta usiłował zorganizować ucieczkę do Szwecji wcześniej internowanego na Litwie Jerzego Pionki i jeszcze czterech polskich żołnierzy specjalnie w tym celu kupioną łodzią motorową. Łukasiewicz został za ten czyn skazany na trzy lata więzienia (udało mu się przeżyć i po wojnie wrócić na Łotwę)⁴⁷. Należy zaznaczyć, że marynarz Pionko w sierpniu 1940 r. wraz z jeszcze czterema Polakami nielegalnie przybył z Litwy, a 14 października został aresztowany razem z Jerzym Ratlerem jako członkowie „antysowieckiej grupy”, w marcu 1941 r. obydwoj otrzymali wyrok ośmiu lat w obozach karnych (we wrześniu zostali zwolnieni z Workutłagu na mocy amnestii i udali się do Armii Andersa)⁴⁸.

Także członkini Związku Polaków na Łotwie (przynależność do tej i innych polskich „nacjonalistycznych” i „faszystowskich” organizacji w aktach dochodzeniowych NKWD była okolicznością obciążającą) Ewa Zdanowicz została aresztowana 14 czerwca 1941 r. Zarzucono jej współpracę z polskim wywiadem (ponieważ w latach trzydziestych często jeździła do Polski do narzeczonego, który z kolei był bliskim znajomym podpułkownika WP Rudnickiego). Wielokrotnie odwiedzała internowanych żołnierzy polskich w Ulbroce i brała udział w zbieraniu ofiar dla nich. Została za to skazana na osiem lat pobytu w obozie karnym w obwodzie solikamskim⁴⁹.

NA POCZĄTKU WOJNY NIEMIECKO-SOWIECKIEJ, CZERWIEC 1941 R.

Tydzień po masowych wywózkach, natychmiast po rozpoczęciu wojny niemiecko-sowieckiej 22 czerwca 1941 r. ludność Łotwy, w tym Polaków dotknęła nowa fala represji. 23 czerwca 1941 r. w Dyneburgu aresztowani zostali za przynależność do „kontrrewol-

⁴⁵ LVVA, 1469. f., 1. apr., 1078. l., 286. lp.; *ibidem*, 6455. f., 1. apr., 6. l., 226., 238., 327. lp.; *ibidem*, 97. l., 126., 131., 133., 135., 136.–143., 148. lp.; *ibidem*, 2574. f., 3. apr., 2668. l., 5. lp.

⁴⁶ *Kriminālnoziedznieki uzrauga politiskos. Kādi apstākļi valdīja čekas pagrābos un centrālcietumā*, „Tēvija”, 19 VIII 1941.

⁴⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 29776. l.

⁴⁸ *Ibidem*, 2. apr., P-9032. l.

⁴⁹ *Ibidem*, P-8245. l.

lucyjnej polskiej grupy nacjonalistycznej” adwokat Konstanty Zeberg (do 1922 r. nosił łotewskie nazwisko Muļķis), nauczyciel Mieczysław Paszkowski i jego siostra Janina Paszkowska, jeden z byłych kierowników Związku Młodzieży Polskiej Łotwy Bolesław Leonowicz oraz jeden z członków podziemnej organizacji „Wyzwolenie Polski”⁵⁰ Michał Wieliczko. Działalność „grupy antysowieckiej” polegała na gromadzeniu się w gronie znajomych w mieszkaniach w celu obchodów jubileuszy rodzinnych i świąt, śpiewaniu antysowieckich (tzn. patriotycznych) pieśni i omawianiu „antysowieckich tematów”. Szczególnie znamienne są protokoły przesłuchań Zeberga i Paszkowskiego. Zeberg był jednym z najbardziej aktywnych działaczy Polonii łotewskiej i długoletnim deputowanym frakcji polskiej w Radzie Miejskiej Dyneburga. Śledztwo natarczywie usiłowało udowodnić antysowiecki charakter Związku Polaków na Łotwie (od 1931 r. – Zjednoczenie Polaków, organizacja polityczna działająca do maja 1934 r.) i Zeberg wcale tego nie ukrywał, przyznając, że „Związek aktywnie zwalczał socjaldemokratów, komunistów i partie łotewskie”. Zebergowi – jako najbardziej znaczącej osobie wśród zatrzymanych – wyznaczono rolę „kierownika grupy antysowieckiej”. Z kolei szefowi stołówki garnizonu Armii Czerwonej w Dyneburgu, Leonowiczowi, inkryminowano zamiar organizacji w stołówce aktu dywersyjnego oraz „tajną” pracę w konsulacie polskim w Dyneburgu w latach trzydziestych. Wszyscy aresztowani zostali skazani na 10 lat obozów każdy – przeżyć udało się tylko Leonowiczowi i Paszkowskiej (Paszkowski zmarł w więzieniu w Saratowie w maju 1942 r.)⁵¹.

24 czerwca aresztowano w Dyneburgu byłego redaktora pisma „Dzwon”, właściciela polskiej księgarni i członka Zarządu Oddziału Dyneburskiego Związku Polaków na Łotwie Benedykta Juchniewicza, który zmarł w tymże roku w grudniu w więzieniu astrachańskim⁵². 25 czerwca wieczorem aresztowany został jeszcze jeden członek „Wyzwolenia Polski” – Adam Zubowicz. Zatrzymano go w komendzie uzupełnień Armii Czerwonej, gdzie stanął się na wezwanie. Chaos panujący w sowieckim aparacie represji w związku ze zbliżającymi się wojskami niemieckimi sprawił, że Zubowicz wywieziony został do więzienia astrachańskiego bez dokumentów towarzyszących i bez konkretnego oskarżenia. Jednak to go nie uratowało – zmarł w sierpniu 1942 r. w czasie transportu (na etapie) do obozów karnych w Karagandzie⁵³. Z kolei 26 czerwca został aresztowany i wywieziony do Rosji nauczyciel polskiej szkoły średniej i podstawowej, jeden z najbardziej aktywnych polskich działaczy społecznych, Bolesław Baużyk⁵⁴. Trzeba nadmienić, że podczas swojej chaotycznej, trwającej ok. dziesięć dni ucieczki z terytorium Łotwy Sowieci zamordowali stosunkowo sporą liczbę mieszkańców, w tym także kilkoro Polaków. Na przykład 30 czerwca w kościele

⁵⁰ Zob. więcej C. Chlebowski, *Cztery z tysiąca...*, s. 216–217.

⁵¹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-6264., P-3639. l. Kilko uczestników tej grupy, np. kierownika grup polskiego teatru kukielkowego Olgierda Natałkę, NKWD nie zdążył aresztować. Natałko został aresztowany w 1944 r. (*ibidem*, 1. apr., 42727. l.).

⁵² Informacja rodziny Juchniewicza, jego akta sporządzone przez NKWD znajdują się w archiwach KGB w Rosji.

⁵³ LVA, 1986. f., 2. apr., P-1326. l.

⁵⁴ *Ibidem*, P-2371. l.

w Krasławiu, podczas odprawiania mszy aresztowano i wraz z jeszcze dwoma klerykami zamordowano emerytowanego ks. Zygmunta Tabore – Polaka i obywatela francuskiego⁵⁵. Podobnie w końcu czerwca czerwonoarmiści „mobilizowali” do „armii pracy” miejscowych łotewskich i polskich chłopów w gminie demeńskiej na byłej granicy polskiej, rozkazując im kopać okopy. W istniejącym chaosie, w atmosferze panicznej ucieczki Sowieców, „mobilizowani” po prostu się rozproszyli. Jednak ci, którzy udali się do swoich domów, zostali odnalezieni i rozstrzelani – w taki sposób zginęli jeden Łotysz i czterech Polaków: Jan Kondratowicz, Mikołaj Kondratowicz, Władysław Rodzewicz i Bolesław Byczkowski⁵⁶.

PRZYKŁADY REPRESJONOWANYCH OFICERÓW ARMII ŁOTWY – POLAKÓW

Piotr Gaidamowicz (Pēteris Gaidamovičs) urodził się 27 września 1898 r. we wsi Judowka, w gminie Demene, w powiecie iłukszańskim ówczesnej guberni kurlandzkiej (w latach 1919–1928 terytorium sporne między Łotwą a Polską⁵⁷). Potem rodzice przenieśli się do Dyneburga (dzisiejsze Daugavpils na Łotwie), gdzie ojciec, Józef Gaidamowicz, pracował jako robotnik w fabryce skórzanego Girlicha w twierdzy, a matka zajmowała się krawiectwem. W rodzinie było czworo dzieci (oprócz Piotra młodszy o osiem lat Jan oraz córki Emilia i Helena). W czasie I wojny światowej, w 1915 r. Piotr ukończył miejską szkołę realną i zaraz potem, w czasie masowego ruchu uchodźców, razem z rodziną ewakuował się do stolicy Rosji – Piotrogradu.

W październiku 1916 r. Piotr na ochotnika wstąpił do wojska rosyjskiego, został wcielony do 1. Pułku Piechoty Rezerwy w Piotrogradzie (do I wojny światowej i obecnie – Petersburg), a w lutym 1917 r. jako absolwent szkoły realnej został skierowany do Szkoły Wojskowej Włodzimierza w tymże mieście, gdzie skrócony kurs okresu wojennego ukończył po czterech miesiącach – 1 lipca, już po obaleniu caratu, w czasie rządów Rządu Tymczasowego. Przez pewien okres jako chorąży (*praporszczyk*) służył w 209. Pułku Rezerwy Piechoty, a od końca sierpnia w 99. Pułku Piechoty w składzie 48. Korpusu, biorącym udział w walkach na froncie rumuńskim. Uczestniczył w walkach od 6 września do listopada, kiedy władza w Rosji przeszła w ręce bolszewików. Za zasługi bojowe został awansowany na podporucznika (*podporucznik*).

W końcu 1917 r., po bolszewizacji armii, został zdemobilizowany i dołączył do swojej rodziny mieszkającej w Rybińsku koło Jarosławia, gdzie pracował jako kantorzysta w urzędowej kancelarii.

⁵⁵ *Krāslavas Sv. Ludvika baznīcas 250 gadu vēstures notikumos ieskatoties*, „Krāslavas Vēstis”, 26 VI 2017, <http://www.kraslavasvestis.lv/zinas/article/3/kraslavas-svludvika-baznīcas-250-gadu-vestures-notikumos-ieskatoties.html>, dostęp 18 V 2020 r.

⁵⁶ LVVA, 3791. f., 4. apr., 3. l., 7. lp.

⁵⁷ Zob. więcej Ē. Jēkabsons, *Skład narodowościowy mieszkańców 6 gmin powiatu iłukszańskiego w XIX–XX w. jako główny powód sporu terytorialnego między Łotwą a Polską w okresie międzywojennym* [w:] *Granice i pogranicza. Historia codzienności i doświadczeń*, red. M. Liedke, J. Sadowska, J. Trynkowski, t. 1, Białystok 1999, s. 225–233.

Po wybuchu w lipcu 1918 r. powstania antybolszewickiego tzw. eserów (rosyjskich socjalistów-rewolucjonistów) i jego krwawym stłumieniu oraz śmierci ojca, rodzina Gaidamowiczów przez linię demarkacyjną sowiecko-niemiecką wróciła do okupowanych przez Niemców ojczyźtych stron – Dyneburga. 18 listopada w Rydze proklamowano niepodległość Łotwy, ale w końcu 1918 r. do Dyneburga i potem prawie całej Łotwy wkroczyła Armia Czerwona (większa część terytorium Łotwy została uwolniona od bolszewików dopiero wiosną–latem 1919 r., natomiast Łatgalia albo były Inflanty Polskie – na początku 1920 r. razem z WP). Piotr, jako podejrzany o nastroje antybolszewickie, na początku 1919 r. został aresztowany i osadzony w miejskim więzieniu, gdzie przebywał przez pięć tygodni. Udało mu się stamtąd wydostać dzięki pomocy znajomego – byłego oficera i obecnego działacza bolszewickiego Purinina, który za niego poręczył i uczynił pomocnikiem kierownika tzw. punktu zbiorczego. 1 maja 1919 r. Gaidamowicz został zmobilizowany do Armii Czerwonej jako były oficer. Wysłany do Wielkich Łuków i tam 15 maja mianowany dowódcą batalionu 32. Pułku Strzelców, w sierpniu zdezerutował i usiłował wrócić do Dyneburga do rodziny, ale w drodze, przechodząc linię frontu polsko-bolszewickiego, został ranny, przez jakiś czas leczył się w Dyneburgu, a potem został mianowany dowódcą kompanii 62. oddzielnego batalionu.

W końcu 1919 r. na czele dwóch niepełnych kompanii przeszedł na stronę WP i od razu został wcielony w jego szeregi, był polskim oficerem do początku 1921 r. W marcu tego roku, dzięki pomocy Konsulatu Łotwy w Warszawie, wrócił do Dyneburga (w jego aktach personalnych zachowało się zdjęcie w mundurze WP). Przez jakiś czas był bez pracy, w listopadzie 1921 r. został zarejestrowany jako oficer rezerwy (lejtant lub podporucznik) Armii Łotewskiej.

13 marca 1922 r. został przyjęty do służby w policyjnej Straży Granicznej, służył na granicy z Rosją sowiecką (od grudnia 1922 r. Związek Sowiecki) w rejonie (podział administracyjny Straży Granicznej) Dagda. W ciągu roku nauczył się języka łotewskiego – którym wcześniej prawie nie władał – w mowie i piśmie na tyle, że jego raportów pod względem językowym nie można było odróżnić od pisanych przez rdzennych Łotyszy. Do 1923 r. stopniowo awansował do stanowiska starszego nadzorcy, a w 1925 r. został mianowany szefem (naczelnikiem) Straży Granicznej rejonu Dagda.

W 1927 r. został skierowany na krótki oficerski kurs przeszkoleniowy w wojsku – w 12. Pułku Piechoty stacjonującym w Dyneburgu. Po tym kursie dowództwo pułku uważało, że „jest w pełni przydatny do służby czynnej w Armii Łotwy”. W końcu tegoż roku został przeniesiony do Okręgu Straży Granicznej Jaunlatgale (obecnie Pytałowo w Rosji), a w 1928 r. mianowany dowódcą grupy 2. rejonu Okręgu Jaunlatgale, zaś w 1930 r. – szefem (naczelnikiem) rejonu Okręgu Zilupe.

W kwietniu 1935 r. zmilitaryzowana Straż Graniczna została zreformowana, tworząc Brygadę Ochrony Granicy, faktycznie będącą jednostką wojskową Armii Łotwy (struktura, personel, mundury, stopnie, regulaminy itd.), chociaż w czasie pokoju formalnie podlegającą Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Piotr Gaidamowicz jako podporucznik (*leitnants*) objął stanowisko dowódcy 3. kompanii 2. Zilupskiego Batalionu. W 1936 r. zakończył kurs doszkoleniowy oficerów ochrony granicy i został awansowany na porucznika (*virleitnants*).

16 czerwca 1939 r. został dowódcą 2. kompanii 1. Dagdańskiego Batalionu brygady, a w końcu roku otrzymał awans na kapitana. Służbę pełnił bardzo dobrze, co zawsze znajdowało wyraz w corocznych ocenach przełożonych. Gaidamowicz doskonale zorganizował tajny zbiór informacji i walkę z miejscową konspiracją prosowiecką (w 1932 r. faktycznie rozgromił sieć konspiracji sowieckiej w przygranicznej gminie wiejskiej Mērdzene, co po aresztowaniu przez NKWD stanowiło jeden z głównych punktów oskarżenia) oraz pracę wywiadowczą na niebezpiecznej i stale zagrożonej granicy sowieckiej. Cytując teksty corocznych ocen, był z natury dowcipny i zdecydowany, miał doskonałą pamięć, dbał o podwładnych, którzy go szanowali. Za zasługi służbowe został odznaczony Orderem Trzech Gwiazd V stopnia (w 1930 r.) i Orderem Viestura V stopnia (w 1938 r.). W 1926 r. ożenił się z Polką Marią Czerkes z gminy pustynskiej, miał dzieci Mieczysława (ur. w 1927 r.) i Wandę (ur. w 1929 r.; los rodziny po 1944 r. nie jest znany). Od 1934 r. był członkiem Klubu Awiacji Łotwy, a w latach 1938–1940 – Towarzystwa Filatelistów Łotwy.

Po okupacji Łotwy latem 1940 r. już w pierwszych miesiącach tzw. władzy sowieckiej aresztowano wielu oficerów służących w Brygadzie Ochrony Granicy, wśród nich był dowódca kompanii Gaidamowicz. Został aresztowany 18 sierpnia, w pomieszczeniach Sztabu Batalionu w gminie Pustiņa, w obecności powołanego na świadka Dowódcy Batalionu Jānisa Lapsa, który sam został aresztowany nieco później – 10 października. Odtransportowano go do więzienia w Rydze, gdzie rozpoczęto „śledztwo”. Znamienne, że formalnie, podobnie jak wielu innych aresztowanych, został zwolniony ze służby w Brygadzie już po aresztowaniu, dopiero 4 września, jako „nienadający się do służby w Armii Czerwonej”. Został oskarżony o zwalczanie ruchu komunistycznego w pasie przygranicznym oraz organizację „sieci szpiegowskiej” przeciwko Związkowi Sowieckiemu (wysyłanie agentów przez granicę dla zbierania informacji o działalności sowieckiej ochrony granicy itp.).

7 czerwca 1941 r. trybunał jednostki Armii Czerwonej – Nadbałtyckiego Specjalnego Okręgu Wojskowego w Rydze – skazał Piotra Gaidamowicza na śmierć. Wyrok został wykonany strzałem w tył głowy w pierwszym dniu wojny niemiecko-sowieckiej, 22 czerwca, w jednym z miejsc kaźni utworzonych przez NKWD w okolicach Rygi – w skonfiskowanym domu letniskowym, oficjalnie uchodzącym za dom wypoczynkowy pracowników NKWD przy jeziorze Baltezers⁵⁸. Warto nadmienić, że także brat Piotra – Jan Gaidamowicz (Jānis Gaidamovičs; ur. w 1906 r.) od 1929 r. służył w ochronie granicy Łotwy, był nadzorcą, a od 1935 r. starszym żołnierzem Brygady Ochrony Granicy, służył na granicy z Litwą (zwolniony ze służby jako „nienadający się” podczas okupacji sowieckiej w kwietniu 1941 r.)⁵⁹.

Jan Olszański (Jānis Oļšanskis) urodził się 22 września 1906 r. w Grzywie (mieście położonym na lewym brzegu Dźwiny, obecnie część miasta Dyneburga), po zakończeniu miejskiej szkoły średniej w Dyneburgu w 1923 r., zdecydował się na karierę

⁵⁸ LVVA, 5601. f., 1. apr., 1917. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 33684. l.

⁵⁹ Więcej zob. LVVA, 5488. f., 1. apr., 1126., 1127., 1128., 1129. l.

oficerską i jesienią następnego roku, po należytych przygotowaniach i dodatkowej nauce języka łotewskiego, wstąpił do Szkoły Wojskowej Armii Łotewskiej (Oddział Piechoty) w Rydze. Po trzech latach, 1 września 1927 r. ukończył szkołę, otrzymując awans na podporucznika (*leitnants*) i stanowisko młodszego oficera, a później dowódcy plutonu w 12. Bauskim Pułku Piechoty, w składzie Dywizji Zemgalskiej Armii Łotewskiej stacjonującej się w Twierdzy Dyneburskiej. Od listopada 1930 r. do listopada 1931 r. był delegowany na oficerski kurs doszkoleniowy wojskowej topografii i kartografii w Dziale Geodezji i Topografii Sztabu Armii w Rydze. W tym też czasie, 17 listopada 1930 r., został awansowany na porucznika (*virslleitnants*). Po zakończeniu kursu wrócił do swego pułku.

Od kwietnia 1934 r. był kierownikiem sklepu żołnierskiego pułku, a od maja 1935 r. także kierownikiem klubu żołnierskiego pułku.

31 sierpnia 1936 r. został przeniesiony do Brygady Ochrony Granicy i 9 października tego samego roku mianowany dowódcą plutonu 2. kompanii 2. Zilupskiego (Zilupe) Batalionu tej brygady, ochraniającej granicę ze Związkiem Sowieckim.

W 1937 r. ożenił się Polką Bronisławą Dadzis z d. Bielewicz, 20 listopada 1939 r. urodził się im syn Jan (Jānis). 16 listopada 1938 r. został uhonorowany Orderem Viestura V stopnia. Należy zaznaczyć, że w corocznych ocenach przełożonych stale był oceniany bardzo wysoko, jako „dobry” i „bardzo dobry”, zasługujący na awans na dowódcę kompanii. Poza służbą od 1929 do 1936 r. działał jako instruktor ćwiczeń wojskowości w młodzieżowej organizacji „Vanagi” („Sokoły”).

Po okupacji kraju przez Związek Sowiecki latem 1940 r. Brygada została rozwiązana, a ochronę granicy przejęło sowieckie NKWD. Podobnie jak inni, Olszański został zwolniony ze służby. Pracował jako kierownik sklepu żywnościowego. 14 czerwca 1941 r. w trakcie masowych represji-deportacji w nocy do mieszkania w Dyneburgu, podobnie jak do tysięcy innych w całym okupowanym kraju, wdarli się enkawudziści. Na dworcu kolejowym, gdzie przygotowano wagony więzienne, rodzinę rozdzielono – Olszańskiego jako aresztowanego wywieziono do łagrów karnych w okolicach Wiatki (miasto Kirow), a żonę i dwuletniego syna oraz matkę Olszańskiego Karolinę (ur. w 1880 r.) wysłano do rejonu dzierżyńskiego w okręgu krasnojarskim.

Jana Olszańskiego, po „dochodzeniu” w Wiatłagu, Trybunał Wojskowy Uralskiego Okręgu Wojskowego 15 grudnia 1941 r. skazał na śmierć za „wysyłanie szpiegów do ZSRS i antysowiecką propagandę”. Został rostrzelany 10 kwietnia 1942 r. w więzieniu w Kirowie⁶⁰. Miejsce spoczynku w masowym grobie ofiar na obcej ziemi pozostaje nieznanie.

Znamienny jest także los rodziny Jana Olszańskiego. Żona, która będąc pielęgniarką z wykształcenia, od początku pracowała w swym wyuczonym zawodzie (w dużej mierze dzięki temu przetrwała najtrudniejszy początkowy okres zesłania), i matka Jana zostały zwolnione z zesłania w 1956 r. Syn, mając 14 lat, jako dziecko został zwolniony w 1953 r. Bronisława, która zmarła w obwodzie kaliningradzkim w Rosji w 1996 r., do

⁶⁰ *Ibidem*, 5601. f., 1. apr., 4526. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 44782. l.; *ibidem*, 1987. f., 1. apr., 13363. l.

końca życia, prawdopodobnie z powodów psychologicznych, nie opowiadała rodzinie (synowi i jego dzieciom) o rzeczywistym losie, zawodzie, a nawet narodowości i wierze ojca. Syn Jānis (Jan) jako Iwan Olszański wstąpił do szkoły wojennej i został zawodowym oficerem Armii Sowieckiej, dosłużył się stopnia podpułkownika i zmarł w sierpniu 2019 r. w obwodzie kaliningradzkim w Rosji. Niedługo przed jego śmiercią zamieszkała w Mińsku na Białorusi córka Iwana, Oksana, dzięki swoim staraniom i zaangażowaniu dowiedziała się o prawdziwym losie i narodowości dziadka i poinformowała o tym także ojca. Odczuł bardzo wielką ulgę, że nareszcie dowiedział się prawdy.

* * *

Powyższe fakty dowodzą, jak ciężkie i tragiczne straty poniosła mniejszość polska na Łotwie wskutek represji sowieckich w latach 1940–1941. Jednocześnie należy zaznaczyć, że ta ważna strona historii gałęzi narodu polskiego jest dotychczas w Polsce faktycznie nieznaną i zwiększa ogólną liczbę ofiar polskich, poniesionych z powodu represji sowieckich w owym okresie – powinniśmy do tej liczby dodać 220–260 Polaków Łotwy aresztowanych, rozstrzelanych oraz zesłanych i z różnych powodów niebędących w stanie już nigdy wrócić do ojczyzny.

Nie ulega wątpliwości, że okupacja sowiecka i aneksja do Związku Sowieckiego wpłynęły na wszystkie dziedziny życia społeczno-politycznego państwa łotewskiego i zmieniły losy wszystkich jego mieszkańców. Dotyczy to w równej mierze także organizacji mniejszości narodowych i poszczególnych ich przedstawicieli: organizacje narodowe zostały zamknięte, ludzie – represjonowani, zaś w szkołach (tych, których jeszcze nie zamknięto) realizowano intensywną politykę rusyfikacyjną i sowietyzacyjną. Stosunkowo wysoki standard życia w niepodległej Republice Łotewskiej oraz szerokie możliwości działalności w życiu politycznym i społecznym (mimo poważnych ograniczeń wprowadzonych po autorytarnym przewrocie 15 maja 1934 r.), a także los Polski (okupacja niemiecka i sowiecka od jesieni 1939 r.) spowodowały sytuację, że wśród Polaków Łotwy była bardzo duża liczba osób patriotycznie nastawionych, zarówno do Polski, jak i do Łotwy i nieprzychylnie lub wrogo ustosunkowanych do reżimu okupacyjnego (znamienne, że nie zważając na wymieniony patriotyzm, także łotewski, nie utracili swojej tożsamości etnicznej – po prostu identyfikowali siebie tak z narodem polskim, jak i państwem łotewskim). Wyjaśnia to, dlaczego tak liczni miejscowi Polacy odebrali okupację państwa z równie negatywnym uczuciem, jak absolutna większość Łotyszy. Represje władzy sowieckiej aktywnie były kierowane także właśnie przeciwko Polakom, co wynikało z ogólnego stosunku ZSRS do Polski podzielonej i okupowanej (przez siebie wraz z Niemcami) jako swego wroga. Poza tym właśnie Polacy, jako jedyna mniejszość etniczna na Łotwie, tworzyli w pierwszym roku okupacji sowieckiej aktywne grupy oporu działające w podziemiu. W okupowanej Łotwie wszczęty został proces, który władze sowieckie dokończyły po II wojnie światowej (zresztą kontynuując także represje przeciwko Polakom) – zupełna likwidacja jakiegokolwiek formy polskiego narodowego życia społecznego.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Latvijas Nacionālā arhīva, Latvijas Valsts arhīvs (Narodowe Archiwum Łotwy, Państwowe Archiwum Łotwy)

Latvijas Nacionālā arhīva, Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Narodowe Archiwum Łotwy, Państwowe Archiwum Historyczne Łotwy)

Źródła drukowane

Aizvestie. 1941.gada 14. jūnijs, red. E. Pelkaus, Rīga 2001.

Datubāze par 1940. gadā padomju represīvo orgānu arestētajiem Latvijas iedzīvotājiem, <https://www.lvi.lv/lv/okupnoddatabazes.htm#junokt1940>, dostęp 18 V 2020 r.

Kriminālnoziedznieki uzrauga politiskos. Kādi apstākļi valdīja čekas pagrabos un centrālcietumā, „Tēvija”, 19 VIII 1941.

Latvijas pilsoņu martiroloģijs Vjatlajā 1938–1956 (2567 Vjatlaga mocekļu īsbiogrāfijas), red. H. Strods, V. Veremejevs, Rīga 2006.

Latvijas statistiskā gada grāmata. 1933, Rīga 1934.

No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs, Rīga 1999.

These names accuse, Stockholm 1982.

OPRACOWANIA

Byczkowski J., *Polacy na Łotwie w latach 1939–1990* [w:] *Polacy na Łotwie*, red. E. Walewander, Lublin 1993.

Chlebowski C., *Cztery z tysiąca*, Warszawa 1981.

Głowacki A., *Przejęcie przez NKWD polskich internowanych na Łotwie*, „Dzieje Najnowsze” 1992, nr 4.

Ihnatowicz Z., *Przyczynki do dziejów oświaty polskiej na ziemi łotewskiej*, „Polak na Łotwie” 1991, nr 2.

Izpostītā zeme. PSRS okupācijas armijas nodarītie zaudējumi Latvijas kultūrvidē, red. J. Riekstiņš, Rīga 1995.

Jēkabsons Ē., *Internowanie żołnierzy polskich na Łotwie 1939–1940* [w:] *Internowanie żołnierzy polskich w latach II wojny światowej*, red. T. Dubicki, T. Panecki, Tarnowskie Góry 2004.

Jēkabsons Ē., *Poļi Latvijā*, Rīga 1996.

Jēkabsons Ē., *Skład narodowościowy mieszkańców 6 gmin powiatu iłkukszańskiego w XIX–XX w. jako główny powód sporu terytorialnego między Łotwą a Polską w okresie międzywojennym* [w:] *Granice i pogranicza. Historia codzienności i doświadczeń*, red. M. Liedke, J. Sadowska, J. Trynkowski, t. 1, Białystok 1999.

- Jēkabsons Ē., *Uchodźcy wojskowi i cywilni z Polski na Łotwie 1939–1940*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1995, t. 30.
- Krāslavas Sv. Ludvika baznīcas 250 gadu vēstures notikumus ieskatoties, „Krāslavas Vēstis”, 26 VI 2017, <http://www.kraslavasvestis.lv/zinas/article/3/kraslavas-svludvika-baznicas-250-gadu-vestures-notikumus-ieskatoties.html>, dostęp 18 V 2020 r.
- Kronlīns J., *379 dienas mūsu jaunatnes un skolu liktenos boļševiku varas gadā*, Rīga 1944.
- Kronlīns J., *Boļševiku valdīšanas gada skolu dzīve skaitļos*, „Izglītības Mēnešraksts” 1942, nr 1.
- Liberys N., *Polacy na Łotwie w okresie drugiej wojny światowej*, „Niepodległość” (Nowy Jork–Londyn) 1985, t. 18.
- Łossowski P., *Łotwa nasz sąsiad*, Warszawa 1991.
- Pētersons R., *Ardievu, Padomju Armija! Padomju armijas ienākšanu Latvijā laikabiedri vērtē atšķirīgi. Dažas atmiņa*, „Diena”, 27 VIII 1994.
- Polacy na Łotwie*, red. E. Walewander, Lublin 1993.
- Zālite I., Dimante S., *Četrdesmito gadu deportācijas. Struktūranalīze*, „Latvijas Vēsture” 1998, nr 2.

Polacy na Łotwie w okresie okupacji sowieckiej w latach 1940–1941: represje

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie położenia mniejszości polskiej na Łotwie w czasie okupacji tego państwa przez Związek Sowiecki od czerwca 1940 do czerwca 1941 r. Nakreślono sytuację ogólną Polaków i represje przeciwko nim skierowane, zwracając uwagę na ich charakter i rezultat. Szczególną uwagę poświęcono represjom, które spotkały dwóch Polaków – oficerów Armii Łotwy: Piotra Gaidamowicza i Jana Olszańskiego. Do liczby strat narodu polskiego poniesionych z powodu represji sowieckich powinniśmy dodać 220–260 Polaków Łotwy aresztowanych, rozstrzelanych oraz zesłanych i z różnych powodów niebędących w stanie już nigdy wrócić do ojczyzny, przede wszystkim ze względu na działalność patriotyczną w polskich organizacjach oraz w służbie na rzecz przyjaznego Polsce państwa łotewskiego. Polacy byli jedyną mniejszością narodową Łotwy, której przedstawiciele tworzyli swoje własne grupy oporu przeciwko okupacji sowieckiej, a w dotyczących ich aktach oskarżenia przygotowywanych przez sowiecki aparat represji szczególną rolę odgrywał właśnie czynnik narodowy polski.

SŁOWA KLUCZOWE

Łotwa, mniejszość polska, okupacja sowiecka w latach 1940–1941, sprzeciw, represje sowieckie

Poles of Latvia during the Soviet Occupation, 1940–1941: Repression

The paper discusses the situation of the Polish minority in Latvia under Soviet occupation from June 1940 to June 1941. The overall situation of Poles and of the repressions taken against them are outlined, including the nature and consequences thereof. Particular attention is paid to the repressions encountered by two Poles who were officers in the Latvian Army: Piotr Gaidamowicz and Jan Olszański. To the losses suffered by the Polish nation due to Soviet repressions, we should add 220–226 Latvian Poles who were arrested – mainly for patriotic activities in Polish organisations and in the service of the Latvian state, which was friendly towards Poland – and either shot or deported to remote parts of the USSR from where for various reasons they were never able to return to their homeland. Poles were the only national minority in Latvia whose members created their own resistance groups against the Soviet occupation, and in the indictments prepared against them by the Soviet apparatus of repression, this Polish national factor played a prominent role.

KEYWORDS

Latvia, Polish minority, Soviet occupation 1940–1941, resistance, Soviet repressions

ĒRIKS JĒKABSONS – doktor historii, profesor na Uniwersytecie Łotwy w Rydze, autor 27 książek i 280 artykułów naukowych (opublikowanych na Łotwie i w 12 innych krajach), uczestniczył w 210 międzynarodowych konferencjach. Pisał o stosunkach Łotwy z Polską, Stanami Zjednoczonymi, Litwą, Turcją, Rosją sowiecką. Wykładał na uniwersytetach w Polsce, na Ukrainie i Białorusi. Odznaczony Orderem Trzech Gwiazd Łotwy, Złotym Krzyżem Zasługi RP, laureat stypendium Fulbrighta na Uniwersytecie Stanforda (USA). Zainteresowania: historia wojskowo-polityczna Łotwy i regionu w pierwszej połowie XX w., historia mniejszości narodowych Łotwy.

ĒRIKS JĒKABSONS – Professor of the Department of History and Archaeology, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Doctor of history. He is the author of 27 books and 280 scientific articles and took part in 210 international conferences. He has written about the relations of Latvia with Poland, Lithuania, USA, Turkey, Soviet Russia etc. He has also been a guest-professor at universities in Poland, Ukraine, Belarus. He was decorated with Latvian Order of Three Stars, Poland's Gold Merit Cross and took part in Fulbright's Scholar Program at Stanford University. Research interests include: the political and military history of Latvia and its region, ethnic minorities of Latvia, and the first half of the 20th century.